

Ігор О. Потьомкін¹, Ганна Ю. Кучерова²

БІЗНЕС-КЛІМАТ ЯК СКЛАДНА СИСТЕМА: СУЧАСНИЙ ВИМІР ТА ДОСЛІДНИЦЬКЕ БАЧЕННЯ

Узагальнено результати та проведено критичний аналіз сучасних публікацій щодо теорії дослідження та практики розвитку бізнес-клімату. Узагальнено тлумачення суті та показники, що характеризують рівень (якість) бізнес-клімату. Відзначено їх суб'єктивність при побудові. Виявлено, що кількісні показники дедалі більше доповнюються якісними. Відзначено популярні методи та підходи до дослідження бізнес-клімату та його складових. Визначено, що суть бізнес-клімату еволюціонувала від середовища та умов до складної відкритої системи, що вимагає відповідного рівня та якості моніторингу.

Ключові слова: бізнес-клімат, бізнес-середовище, бізнес, умови, поняття, метод, показники, індикатори, економіка, підприємництво, ділова активність.

Лит. 22.

DOI: 10.32752/1993-6788-2023-2-270-168-177

Ihor O. Potemkin, Hanna Yu. Kucheroва

BUSINESS CLIMATE AS A COMPLEX SYSTEM: MODERN DIMENSION AND RESEARCH VISION

The results are summarized and a critical analysis of modern publications on research theory and practice of business climate development is carried out. The interpretation of the essence and indicators characterizing the level (quality) of the business climate are summarized. Their subjectivity during construction is noted. It was found that quantitative indicators are increasingly supplemented by qualitative ones. Popular methods and approaches to the study of the business climate and its components are noted. It was determined that the essence of the business climate has evolved from the environment and conditions to a complex open system, which requires an appropriate level and quality of monitoring.

Keywords: Business Climate, Business Environment, Conditions, Concept, Method, Indicators, Business, Economy, Entrepreneurship, Business Activity.

Peer-reviewed, approved and placed: 12.12.2023.

Постановка проблеми. Проблеми бізнес-клімату частково чи загалом торкаються всіх учасників бізнес-процесів, незалежно від форми власності, розміру, виду діяльності тощо. Кожен з нас стикається з наслідками сформованого бізнес-середовища і реагує на реальність певним типом соціально-економічної поведінки. В результаті можемо спостерігати і переміщення капіталів, бізнесу, трудових ресурсів, це все реакція на середу, її стан та перспективи розвитку. Суб'єкти господарювання та вчені не залишають пошуки такої моделі бізнес-клімату, яка б влаштовувала всіх, сприяла би стійкості, діловій активності, безпечному зростанню, забезпечувала би можливості розвитку для всіх. Саме тому дослідження проблем бізнес-клімату завжди актуальні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасні дослідження в основному зосереджені на аналізі показників провідних компаній, що

¹ State University of Economics and Technologies. Ukraine.

² State University of Economics and Technologies. Ukraine.

займаються рейтинговим оцінюванням тих, чи інших аспектів бізнес-клімату країн, регіонів [7-9]. Досліджується динаміка значень популярних індексів, будуються прогнози та альтернативні показники [3-6]. Вагома частина досліджень концентрується на фундаментальних засадах формування та розвитку бізнес-середовища, його складових [11-16]. Як складну систему бізнес-клімат досліджено у роботах [17-19]. Втім, динамічно змінюються умови та бізнес-моделі, потреба у моніторингу та дослідженнях даної сфери тільки зростає.

Метою дослідження є узагальнення та критичні оцінювання сучасних результатів дослідження бізнес-клімату як складної системи.

Основні результати дослідження. Розглянемо сучасні результати дослідження бізнес-клімату з точки зору актуалізації суті поняття та методичних підходів до оцінювання, які в основному поділяються за сферами: регуляторні та нерегуляторні.

Так, колективом авторів було проведено ряд досліджень бізнес-клімату [3, 4, 5, 6]. В результаті чого ними охарактеризовано бізнес-клімат як сукупність індикаторів, що вимірюють умови для ведення бізнесу в країні і пропонують його визначати за допомогою Індексу ділових очікувань (BCI) [7]. Підтверджено, що індекс характеризує стан економіки та бізнес-ситуацію в країні і використовується для прогнозування майбутніх змін у ділових циклах та економічних перспективах. Його рівень та динаміка відображає, наскільки сприятливими є умови для ведення бізнесу, засновані на сприйнятті та очікуваннях бізнес-спільноти. Саме результати опитування суб'єктів бізнесу лягли в основу розрахунку BCI, що обумовлює суб'єктивність отриманих значень. Втім, показник формує кількісну оцінку сприйняття підприємцями поточного стану та майбутніх перспектив економіки. Він використовується для оцінки ефективності бізнес-середовища та розуміння тенденцій економічного розвитку, дозволяючи іншим суб'єктам приймати обґрунтовані рішення. Автори стверджують, що BCI пов'язаний з концепцією економічних циклів і дозволяє виявляти та прогнозувати кризові явища в економіці, а також розробляти можливі варіанти виходу з них. З метою усунення фактору суб'єктивності отриманих значень BCI на основі опитувань, автори провели кореляційно-регресійний аналіз макроекономічних показників, BCI України та європейських країн. В результаті чого були отримані достатньо точні та достовірні прогнози і визначено фактори вирішального впливу на бізнес-середовище країн. Це дозволило встановити авторам найістотніші чинники впливу на BCI: щорічні темпи зростання та обсяги роздрібної торгівлі. Методом таксономічного аналізу було побудовано альтернативний інтегральний показник бізнес-клімату, прогнозування якого було проведено авторами за допомогою нейронних технологій із високою точністю та достовірністю. Таким чином, є можливість отримати раніше за інші макроекономічні показники якісні прогнозні значення BCI, тому що вони публікуються значно пізніше за BCI. Тому передбачати зміни бізнес-клімату країни заздалегідь є реальним. Зважаючи, що з 2022 року офіційна статистика України оновлюється невчасно у зв'язку із воєнним станом, а BCI є у вільному доступі на сайтах НБУ, Всесвітнього банку, то актуальність досліджень BCI

для оцінювання бізнес-клімату України зростає як ніколи. Таким чином, результуючі оцінки бізнес-клімату країни характеризують її економічний стан, який визначається через оцінювання очікувань бізнесу щодо майбутнього розвитку у форматі BCI.

Загалом, дифузійні індекси оцінювання ділової активності типу BCI за методологією Гармонізованої програми ЕС наразі є затребуваними у дослідників бізнес-клімату, що зумовлено їх цінністю з точки зору можливості виявлення економічних циклів, прогнозування змін ділової активності незважаючи на суб'єктивність результатів опитувань [8]. Так, науково-практичну цінність становлять значення Індексу Національної асоціації менеджерів із закупівель (Purchasing Managers Index, PMI), Індекс настроїв великих виробників Банку Японії (Tankan), Індекс ділового клімату Німеччини (IFO), Індекс економічних настроїв (Economic Sentiment Indicator, ESI), Індекс ділових очікувань (Business Expectations Index, BEI), Індекс споживчої довіри (Consumer Confidence Index, CCI), Індекс ділового клімату (Business Climate Index, BCI), Індекс ділових умов (Business Conditions Index, BCI) та інші.

Дещо інший підхід до дослідження бізнес-клімату представлено в роботі [11]. Автори визначають бізнес-клімат як сукупність факторів, які впливають на підприємництво та бізнес-середовище в країні. Автори трактують бізнес-клімат як умови, що створюються для бізнесу, включаючи правову, економічну та соціальну сфери. В ході дослідження використовують різні методи для оцінювання бізнес-клімату в Україні. Одним із них є аналіз законодавчої бази, яка регулює підприємництво, з метою визначення прозорості та стабільності правового середовища для бізнесу; рівень оподаткування та доступність кредитів, щоб зрозуміти фінансові умови для суб'єктів господарювання. Автори враховують соціальні аспекти, такі як рівень освіти та кваліфікації робочої сили, а також стабільність політичної ситуації та рівень громадської безпеки; оцінюють інфраструктуру та наявність інноваційних технологій у країні, щоб з'ясувати, як вони впливають на бізнес-середовище. Загалом, автори використовують комплексний підхід, що включає аналіз юридичного, фінансового, соціального та інфраструктурного середовища, щоб отримати повний образ бізнес-клімату в Україні.

У дослідженні [11] автори розглядають категорію бізнес-клімату в контексті структурно-інституційних змін в регіонах України. Вони визначають бізнес-клімат як сукупність регулятивних, економічних та соціальних умов, які впливають на ефективність та сталість розвитку підприємництва на регіональному та глобальному рівнях.

Автори стверджують, що прозоре, просте та стабільне бізнес-середовище є ключовим для динамічного розвитку підприємництва, яке в свою чергу сприяє підвищенню ефективності та стабільності економіки країни. Вони також зазначають, що надмірне регулювання може стати значною перешкодою для розвитку бізнесу та його запуску, тому дерегуляція підприємницької діяльності є одним із пріоритетних напрямків реформ. На основі аналізу соціо-економічних параметрів бізнес-середовища в регіонах України, автори визначають основні проблеми, які перешкоджають

ефективному розвитку бізнесу, і вказують на тісний зв'язок між соціо-економічними процесами та створеними умовами для бізнесу. Вони також підкреслюють вагомість оцінювання інституційного середовища для підвищення прозорості регулювання та управління міським середовищем, що веде до зростання інвестиційної активності та позитивної динаміки розвитку малого бізнесу. Цінність авторських результатів полягає у тому, що обґрунтована оцінка щодо того, як структурно-інституційні зміни впливають на бізнес-клімат в різних регіонах України, і що необхідно вдосконалити для створення більш сприятливих умов для підприємництва.

У публікації [12] підкреслюється, що традиційно сприятливий бізнес-клімат асоціюється з низькими податками, мінімальними регуляціями та залученням бізнесу через податкові стимули. З іншого боку, є альтернативна стратегія, яка зосереджена на привабленні та утриманні робочої сили через вищі податки, які фінансують кращу інфраструктуру та громадські послуги. Дослідження показують, що податкові стимули часто не є вирішальним фактором при рішеннях про релокацію або розширення бізнесу, на відміну від таких чинників, як доступ до ринків, кліматичні умови та вартість вхідних ресурсів. Висока якість інфраструктури та життя в регіоні може бути вирішальною для залучення бізнесу та кваліфікованих працівників, навіть у регіонах із високими податками і витратами на житло. Це пояснюється тим, що різні сектори оцінюють компоненти бізнес-клімату, особливо між високооплачуваними та низькооплачуваними секторами, по-різному. Тому необхідна гнучка та адаптивна політика розвитку бізнес-клімату, зокрема повинна бути можливість вибору між різними стратегіями розвитку бізнес-клімату, кожна з яких має свої переваги та недоліки залежно від цілей економічного розвитку регіону. Ці тези підкреслюють, що оцінка бізнес-клімату варіюється залежно від перспективи та специфіки діяльності сектору, що підкреслює необхідність індивідуального підходу в політиці регіонального розвитку. Крім того, практика показує, що на певні несприятливі якості бізнес-клімату окремих територій бізнес не зважає, якщо потенціальний прибуток обіцяє такий рівень, що покриває ризики діяльності в такому бізнес-середовищі.

Також, в роботі проведено дослідження [13], в результаті чого автори ще раз підтвердили, що умовою розвитку є стабільність середовища функціонування суб'єктів господарювання, зокрема, ринкового. Ефективність макроекономічної, грошової та науково-інноваційної політик, політик розширення ринків продукції і регуляції ринку праці визначають бізнес-клімат та сприяють галузевому розвитку. При цьому, вагомим є застосування стратегій розумної спеціалізації, які передбачають модернізацію та диверсифікацію регіонального галузевого потенціалу через впровадження технологічних інновацій. Враховується також вплив глобальних та національних тенденцій на інвестиційний клімат, включаючи вивчення і узагальнення глобальних та регіональних інвестиційних трендів, міжнародної та національної інвестиційної політики. Зазначені ідеї вказують на складність і багатогранність бізнес-клімату, який включає економічні, політичні та технологічні аспекти, важливі для галузевого розвитку країни, що вкрай важливо враховувати.

Переважна більшість робіт схвалює концепцію дослідження бізнес-клімату крізь призму структурованих умов або багатшарового середовища загалом, втім багато вчених і фахівців його досліджують виключно як індикатор сприятливості ведення бізнесу та інвестування чи навпаки, індикатора стримування. Так, в роботі [14] бізнес-клімат використовується як індикатор для оцінювання стану економічного та політичного розвитку різних регіонів. Це означає, що якість бізнес-середовища в різних областях може відображати загальні тренди розвитку та виявляти регіональні нерівності в економічних умовах. Дослідники відзначають, пандемія COVID-19 спричинила значні зміни в бізнес-процесах, зокрема впровадження гібридних робочих моделей та діджиталізацію, що вимагало адаптації та нових стратегій кризового управління. Ці зміни вплинули на загальну адаптацію бізнесу до нових реалій і бізнес-клімат загалом. Також підкреслено, високий рівень бюрократії та корупції є серйозними перешкодами для розвитку бізнесу в Україні. Зазначене збільшує витрати та знижують інвестиційну привабливість країни, яка регіонально суттєво різниться. Результати аналізу у роботі довели, що умови для ведення бізнесу значно відрізняються залежно від регіону. Наприклад, Західноукраїнський регіон оцінений як більш сприятливий для бізнесу порівняно з Південноукраїнським. Загальна оцінка бізнес-клімату в країні є негативною, що свідчить про складнощі та виклики, з якими стикаються підприємці у більшості регіонів. Автори пропонують ряд заходів для поліпшення бізнес-клімату, включно з судовою реформою, боротьбою з корупцією, макроекономічною стабілізацією, захистом інвестицій і прав власності, а також зменшенням тіньової економіки, що загалом є стабільними і незмінними цілями розвитку України, оскільки ефективність реформ наразі недостатня.

Оскільки бізнес-клімат як поняття є недостатньо жорстко структурованим, то все більше уваги приділяється неформальним факторам, що його визначають, зокрема, етичні стандарти. В роботі [15] автори зауважують, що розвиток та впровадження етичних стандартів у діяльності малих та середніх підприємств може покращити бізнес-клімат, збільшити інвестиційну привабливість країни та полегшити доступ до фінансових ресурсів. Етичні норми, згідно з результатами дослідження [15], мають потенціал позитивно впливати на загальне макроекономічне середовище, сприяючи прозорості, зменшенню корупції та підвищенню загальної довіри до бізнесу. Автори провели опитування серед представників SMEs щодо їх готовності впроваджувати етичні стандарти і результати показали підтримку ідеї введення Кодексу етики. Запровадження Кодексу етики має на меті підвищити прозорість діяльності підприємств та поліпшити взаємодію між урядом, бізнесом та громадянами, що є ключовим для створення сприятливого бізнес-середовища. Етичні стандарти, на думку авторів, сприяють не тільки моральному, але й економічному розвитку, оскільки допомагають залучати інвестиції, сприяють інноваціям та підвищують конкурентоспроможність підприємств. Загалом, ідея авторів полягає у необхідності інтеграції до міжнародних етичних стандартів, що є важливим для забезпечення міжнародної інтеграції та співпраці навіть за умов війни.

Складним питанням залишається рівень суспільної свідомості щодо можливості 100% дотримання правил стандарту у разі його прийняття. У випадку, коли лише частина суб'єктів господарювання буде дотримуватись правил, ефективність від зусиль впровадження кодексу нівелюється.

Більш практичний підхід представлено в роботі [16], де зазначено, що вагомим аспектом для розбудови сприятливого бізнес-клімату залишається відповідність рівня розвитку інституційного середовища зокрема в частині забезпечення доступності до фінансових ресурсів, ефективності товарних ринків та фондових бірж. При цьому передбачається, що нормативно-правова система функціонує на користь суспільства та бізнесу, а прозорість і послідовність у державній регуляторній політиці забезпечує баланс інтересів всіх сторін. В Україні зазначені сфери залишаються на рівні недостатньо ефективними, а в окремих випадках навіть деструктивними для бізнес-середовища, що підтверджено висновками дослідження [16]. Автори підкреслюють, оскільки потужна та вирішальна роль держави у формуванні бізнес-середовища впливає на прозорість та дієвість суспільної угоди між державою та бізнесом, то відповідальність лежить саме на державі за створене бізнес-середовище, що є критичним для його якості. Окремо автори відзначають: низька ефективність функціонування товарних та фондових бірж в Україні є значною проблемою, яка обмежує доступність капіталу для бізнесу та впливає на загальний стан бізнес-клімату. Крім цього, високий рівень корупції серед державних службовців та спекуляції в процесах реформування відносин власності та проникнення іноземного капіталу негативно впливають на бізнес-середовище. Автори підкреслюють необхідність глибоких реформ в Україні, зокрема в правовій та регуляторній сферах, з метою покращити бізнес-клімат і стимулювати економічний розвиток. Україна йде покроково на шляху реформування, втім окремі аспекти залишаються на місці, навіть попри вимоги західних партнерів щодо змін.

Зважаючи на багатоаспектність прояву досліджуваного поняття як явища, у роботі [17] бізнес-середовище представлено як складна, багатовимірна і багатофункціональна система, що включає зовнішні та внутрішні фактори, які впливають на функціонування підприємств. Основними компонентами бізнес-середовища автори визначають наступні: споживачі, постачальники, конкуренти, державне регулювання та соціальні, політичні, технологічні, правові, та екологічні умови. Зважаємо не зовсім доречно в одному переліку об'єднувати і суб'єкти, і фактори. Також, авторами відзначена вагова роль держави у формуванні нормативно-правових та регуляторних умов, які сприяють або перешкоджають бізнес-активності. Втім дослідники не покладають відповідальності за стан бізнес-середовища на державу. Якщо у інших наукових роботах акцентують увагу, що саме впливає на бізнес-середовище, то у даному дослідженні визначається як якість бізнес-середовища впливає на ефективність економічних процесів у країні, підвищення національного багатства та добробуту. Зазначене загалом дає уявлення, чому саме необхідно сприяти покращенню бізнес-клімату. Як індикатор покращення бізнес-середовища в роботі запропоновано досліджувати перспективи зростання кількості суб'єктів господарювання, але

вважаємо, що на зазначену кількість впливає також і інші фактори окрім бізнес-середовища. Загалом авторам вдалося узагальнити, які фактори визначають бізнес-клімат в Україні і які зміни в цих факторах можуть впливати на загальну економічну ситуацію та підприємницьку активність у державі.

У роботі [18] бізнес-середовище також описується як складна, багатомірна та поліфункціональна система, що включає внутрішні та зовнішні чинники, які впливають на діяльність підприємства. В ході дослідження бізнес-середовище класифікується за різними ознаками, включаючи рівень агрегації, інтенсивність взаємодії з підприємством, рівень ризику, і характер впливу на бізнес. Відзначено, окрім вагомості державного регулювання, можливості перешкоджати бізнес-діяльності через різні нормативно-правові та регуляторні умови. Проведено аналіз бізнес-середовища через послідовність оцінки впливу різних факторів на основі бальної шкали, що дозволило виявити рівень підтримки або загроз для підприємств. У результаті визначено інтегральний показник, який оцінює зв'язок між підприємством та бізнес-середовищем, і відображає загальну адаптацію підприємства до умов бізнес-середовища. На думку авторів, основні проблеми, що стримують розвиток бізнесу в Україні, включають корупцію, високий регуляторний тиск, складні дозвільні процедури та обмежений доступ до фінансових ресурсів.

Подібний бачення представлено у роботі [19], де для дослідження бізнес-середовища використовувався також системний підхід. Так, бізнес-середовище розглядається авторами як система, що включає різні фактори та суб'єкти, вплив яких визначає умови, можливості та результати підприємницької діяльності. При цьому підкреслено, держава впливає на бізнес-середовище через зовнішньоекономічну політику, що визначає умови для іноземних інвестицій та впливає на динаміку змін у середовищі. У ході дослідження оцінювання бізнес-середовища здійснюється через аналіз різноманітних рейтингових індикаторів, які розробляються міжнародними організаціями, та актуальних показників іноземного інвестування. Іноземні інвестиції використовуються як результуючі фактичні показники, які відображають реальний стан бізнес-середовища. У результаті дійшли висновків, що висока якість аналітичної роботи щодо бізнес-середовища є критично важливою для прийняття ефективних рішень, особливо в сфері зовнішньоекономічної діяльності. Тому одним з пріоритетів державної зовнішньоекономічної політики має бути створення відповідних умов для приваблення іноземних інвестицій в економіку країни. Використання рейтингів (Doing Business і інші) для аналізу бізнес-середовища дуже популярний і зручний інструмент, втім як нами уже зазначалося, сама методологія включає певні ризики формування об'єктивного рівня оцінки. В цьому контексті відзначимо, що основною причиною закриття рейтингу Doing Business став небажаний вплив на показники рейтингу щодо місця Китаю у 2020 році [20]. Незалежність даних було підірвано, тому втрачено довіру до інструменту, на який рівнялись при стратегічному розвитку держави світу. Україна також. Саме довіра у парі із прозорістю стала обов'язковою вимогою та властивістю сучасного бізнес-клімату, що цілком логічно

враховувати при оцінюванні його якості, проте, вкрай складно реалізувати на практиці.

Втім, місце країни в рейтингу Індексу легкості ведення бізнесу (Doing Business, 2002) аналізувалося поряд із даними Індексу економічної свободи (Economic Freedom Index, 1995), Індексу глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index, 2004), Міжнародного індексу прав власності (International Property Rights Index, 2007) та інших показників бізнес-клімату. Для України вагомими є результати рейтингу сприятливості ведення бізнесу в регіонах країни Regional Doing Business [21], оскільки регіональна відмінність чітко простежується і притаманна державі загалом. Також, визначальними є значення Індексу активності бізнесу UBI (Ukrainian Business Index).

Цінним є бачення щодо стимулів розвитку бізнес-середовища представлено у роботі [22]. Так, саме глобалізація виступає як ключовий стимул для змін у бізнес-середовищі, сприяючи інтеграції країни в європейські та глобальні економічні структури. Автори зауважують, вплив реінжинірингу, як інноваційного методу управління бізнес-процесами, формує міжнародний бізнес, що може слугувати зразком для оптимізації процесів в українському контексті. Дослідження реінжинірингу довели його цінність як методу для оптимізації бізнес-процесів, що може покращити ефективність управління та адаптивність до змінних ринкових умов. Також у роботі зазначено, дослідження і потенційне застосування американського досвіду у впровадженні кластерного підходу, який може суттєво вплинути на загальний бізнес-клімат в Україні. Втім, трансформація трендів, спричинених пандемією COVID-19 та повномасштабною війною в Україні, також визначає глобальне бізнес-середовище та можливості для України в ньому. Зауважимо, за рейтингом Global Soft Power Index 2023 Україна увійшла до першої двадцятки, чим довела свою вагомість та цінність для розвитку глобального середовища.

Висновки. Сучасні дослідження в основному зосереджуються на вивченні та покращенні бізнес-клімату як сукупності структурованих умов розвитку бізнесу та індикатору економічного розвитку. Основна суть поняття бізнес-клімат трансформувалась із переліку умов до складної, багатовимірної, багатофункціональної системи у наслідок зростання складності сучасного бізнесу та технологій в умовах динамічного середовища. Замкнений взаємозв'язок між бізнесом (суб'єктом) та його середовищем (об'єктом) обумовлює взаємовплив. Саме це і визначає сфери дослідження бізнес-клімату з метою забезпечення його максимальної сприятливості.

В ході дослідження узагальнено методи дослідження бізнес-клімату. Загалом, дослідники використовують комплексний підхід, індексний метод, рейтинги, економіко-математичне моделювання, експертний метод. Втім, окремо застосовані методичні підходи мають ряд обмежень та недоліків, що в цілому знижує довіру до результатів їх використання в наслідок однобічності чи суб'єктивності. Відзначено цінність досліджень саме суб'єктивних показників, таких як дифузійні індекси, що будуються на результатах опитувань. Поширюються твердження щодо вагомості врахування у

сукупності показників, що визначають бізнес-клімат, таких слабо структурованих понять як довіра, прозорість, етика та інші. Втім, наразі єдиного підходу до дослідження бізнес-клімату немає, оскільки природа поняття надто багатоаспектна та описується переважно не тільки кількісними, а і якісними показниками. Тому лише комплексне дослідження забезпечить достовірність отриманих даних. Напрямом подальшого наукового пошуку є здійснення структуризації знань про бізнес-клімат як складну систему.

1. Сторонянська І., Беновська Л. Бізнес-клімат регіону як чинник забезпечення стійкого економічного зростання. *Economics and Law*. 2021. № 3 (62). С. 37-46.
2. Морозова О. Г. Роль бізнесклімату в управлінні економічною діяльністю регіону. *Вісник Херсонського національного технічного університету*. 2021. № 1 (76). С. 219-225.
3. Los V., Ocheretin D. Construction of business confidence index based on a system of economic indicators. *SHS Web of Conferences*. EDP Sciences, 2019. Т. 65. С. 06003.
4. Semerikov, S., Kucheroва, H., Los, V., Ocheretin, D. Neural Network Analytics and Forecasting the Country's Business Climate in Conditions of the Coronavirus Disease (COVID-19). Conference: 7th International Conference "Information Technology and Interactions" (IT&I-2020) At: Kyiv, Ukraine.
5. Ocheretin, D., Los, V., Kucheroва, H., Bil'ska, O. An alternative approach to modeling the country's business climate in conditions of limited information. *E3S Web of Conferences*. EDP Sciences, 2020. Т. 166. С. 13024.
6. Los V., Ocheretin D. Forecasting of the business confidence index of Ukraine on the basis of neural networks technologies. *Bulletin Zaporizhzhia national university. Economic sciences*. 2019. №3(43). 55-60.
7. Щомісячні опитування підприємств України. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/dilovi-ochikuvannya-pidpriyemstv-ii-kvartal-2023-roku>
8. The Joint Harmonised EU Programme of Business and Consumer Surveys. User Guide. European Union. 2016. URL: https://ec.europa.eu/economy_finance/db_indicators/surveys/documents/bcs_user_guide_en.pdf
9. The Joint Harmonised EU Programme of Business and Consumer Surveys. User Guide (updated January 2023) URL: https://economyfinance.ec.europa.eu/system/files/2023-02/bcs_user_guide.pdf
10. Методика розрахунку індикаторів ділових очікувань: наказ Держстату від 03.12.2021 № 301. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2021/301/301.pdf
11. Melnyk M. et al. Business environment of regions in Ukraine: Peculiarities of structuralinstitutional changes. *Problems and Perspectives in Management*. 2021. Т.19. №1. Р. 456-469.
12. Salaghe F. et al. Business Climate in the Eye of the Employer. *Review of Regional Studies*. 2020. Т. 50. №1. Р. 70-109.
13. Shovkun, I. Investment climate as a factor of industrial development in Ukraine. *Economy and forecasting*. 2019. №4. Р. 67-100.
14. Паславська О. І. Бізнес-клімат як індикатор економічного та політичного розвитку регіонів країни. Електронне наукове видання "Публічне адміністрування та національна безпека". 2021. №6. <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2021-6-7772>
15. Antoniuk, L., Britchenko, I., Polishchuk, Y., Rudyk, N., Sybirianska, Y., & Machashchik, P. Code of ethics for SMEs: Substantiating the necessity and willingness to implement in Ukraine. *Problems and perspectives in management*. 2018. 16, Iss. 3, Р. 150-162
16. Біла І.С., Насікан Н.І. Бізнес-середовище в Україні. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. №17. С. 127-131.
17. Головащенко В.П., Сидорова А.В. Сучасне бізнес-середовище України. *Вісник СНТ*. 2018. Т.1. №10. С.145-148.
18. Швець, Г. О. Сучасне бізнес-середовище малого та середнього підприємництва в Україні. *Вісник Приазовського державного технічного університету*. 2017. №34. Р. 31-39.
19. Petrunia Y., Petrunia V. Management analysis of business environment in ukraine in the context of foreign economic processes. *Customs Scientific Journal*. 2019. № 1. Р. 64-73
20. Кузяків О. Doing Business більше не публікуватимуть. Може, це на краще. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій URL: <http://www.ier.com.ua/ua/publications/articles?pid=6744>

21. Regional Doing Business — 2020. Офіційний сайт Офісу ефективного регулювання BRDO. URL: <https://brdo.com.ua/top/regional-doing-business-2020-brdo-nazvav-najkomfortnishu-oblast-dlya-vedennya-biznesu-v-ukrayini/>

22. Bobrovska, N., Sukhorukova, A., & Burkovska, A. Transformation processes of the business environment in the context of european integration of Ukraine. *Modern Economics*. 2022. 34. P. 13-20.

1. Storonianska I., Benovska L. Biznes-klimat rehionu yak chynnyk zabezpechennia stiikoho ekonomichnoho zrostantia. *Economics and Law*. 2021. № 3 (62). S. 37-46.

2. Morozova O. H. Rol biznesklimatu v upravlinni ekonomichnoiu diialnistiu rehionu. *Visnyk Khersonskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu*. 2021. № 1 (76). S. 219-225.

3. Los V., Ocheretin D. Construction of business confidence index based on a system of economic indicators. *SHS Web of Conferences*. EDP Sciences, 2019. T. 65. S. 06003.

4. Semerikov, S., Kucheroва, H., Los, V., Ocheretin, D. Neural Network Analytics and Forecasting the Countrys Business Climate in Conditions of the Coronavirus Disease (COVID-19). Conference: 7th International Conference "Information Technology and Interactions" (IT&I-2020) At: Kyiv, Ukraine.

5. Ocheretin, D., Los, V., Kucheroва, H., Bilska, O. An alternative approach to modeling the countrys business climate in conditions of limited information. *E3S Web of Conferences*. EDP Sciences, 2020. T. 166. S. 13024.

6. Los V., Ocheretin D. Forecasting of the business confidence index of Ukraine on the basis of neural networks technologies. *Bulletin Zaporizhzhia national university. Economic sciences*. 2019. №3(43). 55-60.

7. Shchomisiachni opytuvannia pidpriemstv Ukrainy. Ofitsiinyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/dilovi-ochikuvannya-pidpriemstv-ii-kvartal-2023-roku>

8. The Joint Harmonised EU Programme of Business and Consumer Surveys. User Guide. European Union. 2016. URL: https://ec.europa.eu/economy_finance/db_indicators/surveys/documents/bcs_user_guide_en.pdf

9. The Joint Harmonised EU Programme of Business and Consumer Surveys. User Guide (updated January 2023) URL: https://economyfinance.ec.europa.eu/system/files/2023-02/bcs_user_guide.pdf

10. Metodyka rozrakhunku indykatoriv dilovykh ochikuvan: nakaz Derzhstatu vid 03.12.2021 № 301. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/norm_doc/2021/301/301.pdf

11. Melnyk M. et al. Business environment of regions in Ukraine: Peculiarities of structuralinstitutional changes. *Problems and Perspectives in Management*. 2021. T.19. №1. R. 456-469.

12. Salaghe F. et al. Business Climate in the Eye of the Employer. *Review of Regional Studies*. 2020. T. 50. №1. R. 70-109.

13. Shovkun, I. Investment climate as a factor of industrial development in Ukraine. *Economy and forecasting*. 2019. №4. R. 67-100.

14. Paslavska O. I. Biznes-klimat yak indykator ekonomichnoho ta politychnoho rozvytku rehioniv krainy. *Elektronne naukove vydannia "Publichne administruvannia ta natsionalna bezpeka"*. 2021. №6. <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2021-6-7772>

15. Antoniuk, L., Britchenko, I., Polishchuk, Y., Rudyk, N., Sybirianska, Y., & Machashchik, P. Code of ethics for SMEs: Substantiating the necessity and willingness to implement in Ukraine. *Problems and perspectives in management*. 2018. 16, Iss. 3, R. 150-162

16. Bila I.S., Nasikan N.I. Biznes-seredovyshche v Ukraini. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*. 2017. №17. S. 127-131.

17. Holovashchenko V.P., Sydorova A.V. Suchasne biznes-seredovyshche Ukrainy. *Visnyk SNT*. 2018. T.1. №10. S.145-148.

18. Shvets, H. O. Suchasne biznes-seredovyshche maloho ta serednoho pidpriemnytstva v Ukraini. *Visnyk Pryazovskoho derzhavnogo tekhnichnoho universytetu*. 2017. №34. R. 31-39.

19. Retrunia Y., Retrunia Y. Management analysis of business environment in ukraine in the context of foreign economic processes. *Customs Scientific Journal*. 2019. № 1. R. 64-73

20. Kuziakiv O. Doing Business bilshe ne publikuvatymut. Mozhe, tse na krashche. *Instytut ekonomichnykh doslidzhen ta politychnykh konsultatsii* URL: <http://www.ier.com.ua/ua/publications/articles?pid=6744>

21. Regional Doing Business — 2020. Ofitsiinyi sait Ofisu efektyvnoho rehuliuвання BRDO. URL: <https://brdo.com.ua/top/regional-doing-business-2020-brdo-nazvav-najkomfortnishu-oblast-dlya-vedennya-biznesu-v-ukrayini/>

22. Bobrovska, N., Sukhorukova, A., & Burkovska, A. Transformation processes of the business environment in the context of european integration of Ukraine. *Modern Economics*. 2022. 34. R. 13-20.